

УДК 94(477.8): "1944/1945"

КУРИЛЯК ОЛЕКСАНДР,

*аспірант факультету історії, політології і міжнародних відносин,
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника", м. Івано-Франківськ*

АНТИМОБІЛІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗБРОЙНОГО РУХУ ОПОРУ (ЧАСТИНА 2)¹

У другій частині статті розглянута й проаналізована протидія ОУН та УПА мобілізації в Червону армію чоловічого населення західноукраїнського регіону в 1944-1945 рр. Встановлено, що для перешкодження призову підпілля та повстанці провели антимобілізаційну агітаційну кампанію, яка включала випуск та поширення відповідних листівок, проведення зібрань із антимобілізаційними закликами та поширення чуток. Також повстанці чинили опір призову збройним шляхом, здійснюючи напади на осіб, причетних до призову, на колони мобілізованих та військові комісаріати. Зрештою, підпілля вдалось і до застосування сили проти військовозобов'язаних та їхніх родичів. Для протидії призову повстанці також поповнювали свої лави новобранцями.

Ключові слова: Українська повстанська армія; Організація українських націоналістів; протидія мобілізації в Червону армію.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Важливим етапом у діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії в роки Другої світової війни була боротьба проти відновлення радянської влади в Західній Україні в 1944-1945 рр. Її складовим елементом стала протидія призову в Червону армію. У сучасній українській історіографії ця проблематика висвітлена в загальних рисах. Дослідники розглядають лише окремі аспекти протидії призову [Кентій, 2008: 225-226; Кульчицький (ред.), 2005: 305-306; Киричук, 2000; Стародубець, 2005; Марчук, 2006]. Комплексного аналізу всіх елементів перешкодження мобілізації в Червону армію наразі немає, що зумовлює актуальність пропонованої статті.

Мета статті - ґрунтовний аналіз усіх компонентів антимобілізаційної діяльності збройного руху опору.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про збройні напади на працівників сільрад, зазначимо, що цей напрям протидії регламентували розпорядчі документи повстанських та підпільних структур. Так, на початку березня 1944 р. голова однієї із сільрад Острозького району Ровенської області отримав листа, підписаного підпілним комендантом під псевдо "Гнат", у якому останній пропонував не проводити мобілізацію в Червону армію (ЧА). Інакше на голову чекало покарання від "революційного суду" [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 930, арк. 183]. 30 липня в райцентрі Головно Волинської області було вивішено наказ за підписом головнокомандувача УПА-"Північ" "Клима Савура", у якому зазначалось, що в разі вручення головами та секретарями сільрад повісток, вони будуть розстріляні [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 185-186]. Дані про обидва документи містяться лише в радянській документації. Їх копії чи тим більше оригінали при цьому не наводяться. Відповідно можна поставити під сумнів достовірність цих даних. Але є оригінали повстанських документів схожого характеру. Зокрема, 1 травня коман-

дир одного з підрозділів УПА "Дрозд" видав наказ "До всіх старшин і секретарів сільських рад в районі", у якому вимагав: "...1) Розв'язати сільську раду, яку створили більшовики. 2) Перестати виконувати накази і розпорядження видані більшовиками. 3) На виклик більшовицької влади не зголошуватися. 4) Виконувати тільки накази і розпорядження, які видає УПА...". У разі невиконання вимог, голови та секретарі сільрад будуть "потягнені до строгої відповідальності згідно законів революційного часу" [Веселова (упор.), Кокін (упор.), Лисенко (упор.), Сергійчук (упор.), Кульчицький (ред.) 2009, с. 181]. Узявши до уваги цей наказ, можемо з певними застереженнями говорити про існування двох вищезгаданих документів.

Розглядаючи збройні напади на працівників сільрад, зауважимо, що радянська документація наводить численні випадки таких дій підпілля, адже сільради виступали головними репрезентантами радянської влади на селі. Проте не кожен напад на їх працівників мав антимобілізаційний підтекст. Наведемо декілька прикладів, у яких чітко вказано, що напад було здійснено за чи під час виконання мобілізаційних завдань. 27 лютого в селі Люхча Сарненського району тоді Ровенської області повстанці вбили голову сільради та його сім'ю. Як зазначалося в документі, він останнім часом "активно розгорнув у селі роботу по виконанню держпоставок та призову в лави Червоної Армії" [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 47, арк. 20]. 12 березня підпілники викрали голову та секретаря села Красноволя Цуманського району Волинської області за активну роботу щодо призову [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 8, арк. 21]. 25 березня голова села Кушлин Великодедерецького району Тернопільської області провів зібрання, на якому закликав населення з'явитися в районний військкомат (РВК). Того ж дня опівночі його викрали двоє повстанців [ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 61 зє]. 16 серпня в селі Пійло Калуського району

¹ Першу частину статті читайте в № 2 (154) березень-квітень 2018. С. 82-92.

Станіславської області повстанці вбили голову та секретаря сільради, а також трьох бійців винищувального батальйону за успішну організацію явки в РВК [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 141]. У ніч на 23 серпня із села Салаші Немирівського району Львівської області повстанці викрали голову сільради та вбили його. Як згодом з'ясувалося, це трапилось унаслідок того, що голова, подаючи списки у військкомат, включав у них і керівників повстанських загонів [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 89].

Збройні напади на партійних функціонерів та співробітників радянських спецслужб повстанські та підпільні структури здійснювали від моменту повернення радянської влади в західноукраїнський регіон. Адаже перші уособлювали радянську владу як таку, а боротьба з другими становила основу бойової діяльності підпілля [Патриляк, 2012: 392]. Що ж стосується мобілізації, то слід зазначити, що окремі особи з обох категорій брали участь у роботі призовних комісій. Проте нападів такого характеру радянська документація не фіксує, адже призовні комісії дислокувались у райцентрах та проводили свою роботу впродовж дня. Повстанці, хоч і здійснювали напади на останні, проте переважно в нічний час. Натомість у радянських документах є дані про напади на партійних діячів та працівників спецслужб під час виконання мобілізаційних завдань у селах.

6 серпня між селами Подусів та Болотня Помор'янського району Львівської області повстанці здійснили успішну засідку на секретаря ЛКСМУ та працівника РВ НКВС, які мали проводити в районі пояснювальну роботу щодо призову. У результаті нападу секретаря було вбито, а працівника - важко поранено [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 64 зє]. 3 жовтня в село Тиха Стрілківського району Дрогобицької області для проведення пояснювальної роботи та повного обліку військовозобов'язаних виїхали старший інструктор РВК, інструктор райкому, оперуповноважений РВ НКВС, працівник РВ НКДБ та РК ЛКСМУ. Знаючи про їх приїзд, повстанці створили засідку, у результаті якої вбили трьох осіб (старшого інструктора, оперуповноваженого, голову сільради), а одного (інструктора райкому) узяли із собою [ДАЛО, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 75]. У ніч із 7 на 8 листопада у селі Чернихівці Збараського району Тернопільської області підпільники вбили завідувача військовим відділом райкому, який приїжджав сюди для проведення пояснювальної роботи серед військовозобов'язаних [ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 2, арк. 282-285 зє., арк. 282].

Останню категорію осіб, залучених до призову, на яких здійснювалися збройні напади, становили бійці різного роду військових частин, які, на відміну від вищеперерахованих категорій, не брали безпосередньої участі у проведенні призову і лише зрідка виконували деякі мобілізаційні завдання. 6 квітня Олександрійський військком Ровенської області для проведення роботи із призову, відправив у село Глазова працівника військкомату із загоном місцевого гарнізону. Звідси працівник РВК разом зі співробітником НКДБ та п'ятьма бійцями поїхав у село Кам'яна Гора. На зворотному шляху повстанці влаштували їм засідку та ліквідували сімох осіб [ДАРО, ф. п-2333, оп. 1, спр. 2, арк. 46]. У серпні в село Сірники Бобркського району Львівської області для проведення призову виїхала рота військ НКВС. Після того, як остання оточила село, на неї було здійснено напад. У ході бою повстанці зазнали втрат та відступили [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 86]. 8 вересня в села Довгий Войнилів, Станкова та Перекоси Войнилівського району Станіславської області для надання допомоги у проведенні мобілізації виїхав зввод

38-ї армії, який повстанці розбили [ДАІФО, ф. п-774, оп. 1, спр. 1, арк. 2].

Антимобілізаційна агітаційна діяльність підпілля та збройні напади на осіб, причетних до призову, мали вагомий вплив на радянську мобілізаційну кампанію. І все ж таки, очевидно, не достатній, адже повстанці вдалися до застосування сили проти призовників та їхніх родичів. Так, 25 серпня 1944 р. Крайовий провід ОУН(б) на західноукраїнських землях видав наказ № 17, у якому вимагалось від надрайонних, районних та куштових боївок Служби безпеки застосовувати силу проти сімей тих, хто вступив до Червоної армії [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 31, арк. 66].

Розглядаючи напади на військовозобов'язаних та їхні сім'ї, зазначимо, що такі дії підпілля не мали систематичного і планового характеру, а були лише поодинокими випадками. При цьому підпільники спочатку робили попередження і лише згодом вчиняли напад. Так, 12 березня в село Холоневичі Цуманського району Волинської області прибуло п'ятеро повстанців, які попередили населення про неявку на призов. У разі невиконання, вони погрожували знищити сім'ю та майно [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 36]. Через три дні в цьому селі було вбито п'ятеро осіб із сімей мобілізованих у Червону армію [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 41]. 24 серпня Надвірнянський РВК інформував Станіславський обласний військкомат (ОВК) про те, що серед військовозобов'язаних поширена чутка про видання повстанцями наказу, який під загрозою вбивства сім'ї вимагав уникати призову [ДАІФО, ф. п-753, оп. 1, спр. 4, т. 3, арк. 195]. Попри поінформованість (нехай і у формі чутки) населення про можливі наслідки своїх дій, один військовозобов'язаний із села Битків 23 серпня прийшов на призовний пункт РВК. Наступного дня його дружину знайшли мертвою разом із запискою такого змісту: "... буде всім хто піде в Червону армію" [ДАІФО, ф. п-753, оп. 1, спр. 4, т. 3, арк. 195]. Проте не варто засуджувати такого вчинку цього призовника, адже під час проведення мобілізації, як слушно зауважив Ігор Андрухів, "як самі призовники, так і їх сім'ї опинилися між двох вогнів і каралися як "вороги" радянської владою і як "зрадники" - боївками СБ ОУН" [Андрухів, Француз, 2008: 173].

Поодинокі напади на призовників та їхні сім'ї мали місце й у першій половині 1945 р. 25 січня в селі Малі Садки Шумського району Тернопільської області повстанці вбили 17-річного хлопця за те, що він хотів з'явитися в РВК [ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 7, арк. 17]. 7 лютого один військовозобов'язаний, що уникав мобілізації, з'явився в Тучинський РВК Ровенської області. Уночі 8 лютого повстанці напали на дім, де він знаходився, убили всіх, хто там перебував, і зробили напис милом на дверях такого змісту: "...Ті, хто самі з'являються у військкомат та підпорядковуються радянській вдалі - це зрадники України, усіх таких чекає те ж" [Українские націоналістическіе організації..., 2012: 643]. У ніч на 18 квітня у селі Монастирок Магерівського району Львівської області повстанці вбили голову земельної комісії після того, як дізнались, що в нього два сини в Червоній армії [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 98, арк. 27].

Говорячи про напади на колони/групи мобілізованих, зазначимо, що здебільшого вони здійснювались із засідок. Підполковник УПА Степан Фрасуляк ("Хмель") у своїй праці "Українська партизанка" наводить загальну схему таких дій повстанців, яку вважаємо за доцільне розглянути. На думку автора, засідки є "найбільше уживаною формою партизанських боїв" [Забілий (ред.), 2007: 366] і їх можна проводити від ланки починаючи і

куреном закінчуючи. "Якою силою не переводилась би засідка, - зазначає С. Фрасуляк, - треба планово розмістити вояків" [Забілий (ред.), 2007: 367]. Для цього командир має поділити свій підрозділ на три групи. Перша, ударна, займає становища там, де командир планує засідку. Друга розташовується з правого або з лівого боку від першої на відстані 100-150 м. Її завдання - повідомити командира про наближення ворога, охороняти ударну групу та знищувати бічним вогнем ворога, який зайняв оборону. Третя розташовується позаду першої та охороняє відступ головної та бічної груп. Окрім правильного розміщення вояків, необхідно також вдало підібрати терен. "Хмель" наводить чотири варіанти, які він вважає найкращими в цьому разі. Не оминув увагою автор і питання тактики бою. На його думку, ворога потрібно було "обстріляти раптовим і зосередженим вогнем та закидати гранатами і не дати йому змоги залагати та відбиватись" [Забілий (ред.), 2007: 367]. "Тому засідаючий підрозділ, - продовжує автор, - повинен підібрати для себе такий терен, з якого було б добре поле обстрілу і кудюю можна було б вицофати на випадок, коли б ворог зайняв оборону або йому наспіла поміч" [Забілий (ред.), 2007: 367].

Розглянемо декілька найбільш характерних засідок на колони/групи мобілізованих. 10 березня в Рівненській області 80 призовників, що прямували із села Сопачів у Рафалівку, були перехоплені повстанцями та забрані в ліс [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 64]. 12 (13) березня між селами Берестяне та Гораймівка Цуманського району Волинської повстанці влаштували засідку на 170 мобілізованих. Залучивши гармати, супровід відбив напад, і колона прибула до пункту призначення. Під час перестрілки загинули два бійці охорони та один мобілізований [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 34]. 18 березня із міста Вишнівець Тернопільської області в містечко Ямпіль Кам'янець-Подільської області було відправлено дві групи мобілізованих - 208 та 77 осіб. Під час ночівлі призовників у селі Маніві Вишнівецького району Тернопільської області повстанці роззбрóли супровід, а мобілізованих розігнали. Проте наприкінці березня 117 осіб з'явилися на призовний пункт [ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 31].

27 (28) липня поблизу села Спасів Сокальського району Львівської області повстанці влаштували засідку на 250 (253) мобілізованих. Під час перестрілки охорона (12 осіб) разом із колишніми військовополоненими відступили. Щодо мобілізованих, то, за одними даними, їх усіх розпустили по домівках, а за іншими - 10-12 осіб повстанці забрали з собою, а решту також розпустили [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 49 зб]. 11 серпня в Озютичівському районі Волинської області сотні "Ворона" та "Запорожця" влаштували успішну засідку на супровід, який "етапував" тисячу допризовників у напрямі міста Володимир-Волинський. У результаті бою охорона розбіглася, 300 допризовників повстанці забрали в ліс, а решта втекли додому [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 15, арк. 214]. Того ж дня поблизу села Красна Зборівського району Тернопільської області дві чоти із сотні "Полтавці" (із куреня "Романа") під командуванням "Калини" провели аналогічну акцію. Її результатом стала втеча 600 осіб. Щодо решти, то їх "визволити не вдалося тому, що більшовики залагали за покладаних живих людей і звідти відстрілювалися, а хто втік із мобілізованих, [того] стріляли на місці. Стрільці не хотіли стріляти по своїх змобілізованих сил[о]у і тому відступили, залишаючи решту в більшовицьких руках" [Волянюк (упор.), 2012: 244, 249-250, 281-282].

16 серпня між селами Пукасівці і Курипів Галицького району Станіславської області повстанці влаштува-

ли успішну засідку на 17 мобілізованих, яких супроводжувало п'ятеро осіб. У результаті сутички охорона втекла, а мобілізовані розбіглися [ДАІФО, ф. п-824, оп. 1, спр. 1, арк. 48]. 18 серпня із Новострілищанського РВК Дрогобицької області до 1-ї гвардійської армії було відправлено 34 військовозобов'язаних у супроводі трьох осіб. В одному з сіл Ходорівського району вони потрапили у засідку. Мобілізовані розбіглися, а охорона відступила [ДАЛО, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 26 зб]. 20 серпня в селі Оглядів Лопатинського району Львівської області повстанці влаштували успішну засідку на 80 мобілізованих та сімох осіб супроводу. У результаті перестрілки двоє охоронців були важко поранені, 69 військовозобов'язаних повстанці забрали із собою, а 11 повернулись у РВК [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 122]. Повстанський звіт у цілому підтверджує такий розвиток подій. Проте в ньому зазначено, що нападники відбили всіх 75 осіб [Мороз (упор.); Вовк (упор.), 2009: 70].

10 жовтня зі збірного пункту Косівського РВК на пересильний пункт Станіславського ОВК було відправлено 35 військовозобов'язаних у супроводі інструктора військомату та трьох бійців винищувального загону. Між селами Вербовець Косівського району і Рожнів Кутського району вони натрапили на повстанську засідку. У результаті сутички інструктор отримав поранення та разом із бійцями і чотирма призовниками відступив. Решту повстанці забрали в ліс. Згодом вісім осіб повернулося [ДАІФО, ф. п-837, оп. 1, спр. 2, арк. 3]. 6 грудня поблизу села Пчани Жидачівського району Дрогобицької області повстанці здійснили засідку на 71 мобілізованого. Під час перестрілки із охороною повстанці втратили одну особу, забрали до лісу трьох ворожих бійців, а команда розбіглась [ДАЛО, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 111]. 28 квітня 1945 р. із містечка Підкамінь у місто Львів ішли 16 військовозобов'язаних під охороною трьох офіцерів військомату та десяти бійців винищувального загону. Поблизу села Суховоля Підкамінського району вони натрапили на влаштовану засідку. Але оскільки згодом на допомогу супроводу підійшли працівники НКВС, які повертались із Суховолі, повстанці відступили. Як наслідок команда прибула на пересильний пункт [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 98, арк. 41].

Говорячи про напади на військомати, зазначимо, що місцем їх дислокації виступали районні центри. Ураховуючи те, що саме там дислокувалась радянська адміністрація та осередки репресивно-каральних органів, повстанці доволі часто впродовж 1944 - першої половини 1945 рр. здійснювали збройні напади на ці населені пункти. З одного боку, це давало змогу тримати тамтешніх радянських працівників у постійному напруженні. З іншого - примушувало дислокувати в райцентрах значні війська для відбиття ймовірного нападу. Останнє вело до того, що сільський регіон, який був базою збройного руху опору, фактично позбавлявся постійної військової присутності.

Наскоки на райцентри повстанці ретельно готували. Їхню тактику в цьому питанні наводить у своїй праці вже згаданий С. Фрасуляк. Інформацію про неї подають і співробітники радянських спецслужб, які свої дані базують на аналізі нападів повстанців на райцентри Станіславської області в 1944-1945 рр. Тому, розглядаючи це питання, братимемо до уваги обидва джерела.

Готуючи наскок, повстанці насамперед збирали необхідну інформацію про: а) дислокацію в районі військових частин, їхню чисельність, озброєння, точне розташування, систему охорони, зв'язку, загороження, підходи до них та ін.; б) розташування органів НКВС та НКДБ, райкому, райвиконкому, військомату та інших установ, організацій і підприємств із вказівками чисель-

ності особового складу, внутрішніх планів будівель, системи охорони в денний та нічний час, розташування квартир відповідальних працівників району, конспіративних підходів до будівель та квартир; в) шляхи підходу до райцентру шосейними й залізничними мостами та їх охорону [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 112]. За даними "Хмеля", повстанці збирали інформацію про "територіальне положення об'єкта наскоку", "скриті підходи" до нього, дані про "сили та розташування ворога" і "близькість ворожих скупчень" [Забілий (упор.), 2007: 364].

Отримавши всю необхідну інформацію, повстанський керівник разом із підлеглими обговорював план нападу на вибраний об'єкт, у якому визначалася мета та завдання нападу, тобто що потрібно знищити, захопити чи ліквідувати, проводився розрахунок необхідної кількості людей та зброї, щоб зуміти виконати поставлене завдання та мати необхідне прикриття [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 112]. У праці С. Фрасуляка також є дані про план нападу, куди він включає всі елементи підготовки [Забілий (упор.), 2007: 364].

Готуючи наскок, повстанці обдумували способи перекриття всіх виходів із райцентру шляхом виставлення засідок із кулеметами, щоб не допустити в населений пункт військово підкріплення із сусідніх районів [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 112]. Також передбачався і конспіративний відхід після нападу та ведення бою із військовими підкріпленнями на випадок переслідування [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 112-113].

Повстанський підрозділ, що готувався до нападу, розбивався на декілька груп: а) ударну групу, завданням якої було знищення гарнізону та інших збройних пунктів у райцентрі; б) групу підричників для знищення засобів зв'язку, підриву мостів, промислових та інших підприємств, захоплення чи знищення документів в установах, пограбування складів, магазинів, кас та ін.; в) групу оточення та прикриття; г) резервну групу, яка за необхідності надавала допомогу першій чи другій групі, а також підбирала поранених учасників нападу [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 113]. У праці С. Фрасуляка немає інформації про такий поділ.

Повстанський командир та його штаб перед нападом домовлялися про сигнали і паролі між групами та окремими вояками, визначали місця збору після нападу та запасні пункти на той випадок, якщо хто-небудь із повстанців відстане від своєї групи й не з'явиться на місце збору до призначеного часу [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 113]. "Хмель" також указує на необхідність використовувати "розпізнавчі знаки, клички та сигнали" і "визначення місця збірки по закінченні наскоку" [Забілий (упор.), 2007: 364].

Перед нападом проводився ретельний інструктаж керівників груп. Повний інструктаж усіх осіб, залучених до нападу, проводився перед самим виходом. При цьому кожній групі давали конкретне завдання, усіх повстанців знайомили з умовними сигналами, паролями, повідомлялось місце збору та запасні пункти зв'язку. При підході до об'єкта першою вступала в дію група оточення, яка перекривала всі дороги, виставляючи в попередньо визначених місцях засідки з одним чи декількома кулеметами в кожній. Потім ішли ударна та інші групи для безпосереднього виконання завдання нападу на об'єкт. Резервна група розташовувалась поблизу основних, щоб у разі необхідності прийти на допомогу. Після здійснення або зриву нападу повстанці за раніше обумовленим сигналом (зазвичай ракетою) конспіративно відходили від об'єкта, маневруючи для уникнення переслідування [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 114].

С. Фрасуляк схему нападу подає таким чином: "...наскоки переводять вночі. Забезпеченим маршем командир упроваджує свій відділ до вихідного положення. Тут подає свої розпорядження підлеглим командирам та визначає їм завдання. По розгортанні відділу умовленим сигналом дає знак до наступу. Відділ наступає рівночасно з кількох боків або на кілька об'єктів. Вважати, щоб самих себе не постріляли. Просування проводиться розстрільною і перескоками. Коли відділ зайняв крайні хати далі просувається перескоками, використовуючи рови та викурюючи ворога вогнем і гранатами. На ворога, який ставить опір, ударити гураганним вогнем. Можна підпалити запальними набоями або ракетами ті будинки, що ворог їх боронить. По знищенні ворога на сигнал "Збірка!" відділ вицофовує на умовлене місце. Коли ворога не можна викурити, а на додаток під'їжджає йому поміч, командир не вдається у фронтальний бій, а дає знак до плянового відступу" [Забілий (упор.), 2007: 364]. Отже, обидва джерела про тактику повстанців під час нападу на райцентри подають більш-менш однакові дані.

У ніч з 6 на 7 березня 12 повстанців здійснили напад на Ровенський РВК, який дислокувався в селі Басів Кут, що за 2 км від міста Ровно. На той час там перебувало шестеро охоронців із місцевих 18-19-річних призовників, а також інструктор четвертої частини військомату та представник із Київського військового округу, який прибув для допомоги в проведенні мобілізації. Очевидно, охорона в ході нападу спротиву не чинила або була роззброєна, оскільки всіх їх повстанці забрали із собою. Щодо працівника РВК та представника округу, то вони були вбиті, а приміщення військомату разом з їхніми трупами підпалене [ДАРО, ф. р-2333, оп. 1, спр. 2, арк. 9]. Повстанці у своєму звіті зазначили, що будинок РВК вони знищили, а всі акти спалили [Вовк (упор.), Кокін (упор.), 2006: 467].

У ніч з 15 на 16 листопада сотня "Загроза" за участі сотень "Журавлі" та "Верховинці" здійснили наскок на містечко Вигоду Станіславської області, у ході якого знищили деревообробний та хімічний заводи. Також було спалено декілька будинків, де розмішувались радянські адміністративні установи, зокрема й будівлю призовного пункту [Лесів, Ганцюк, 2016: 33]. У ніч на 1 грудня повстанці обстріляли Бродівський РВК Львівської області та здійснили спробу викрасти лікаря, який працював у призовній комісії [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30 арк. 197].

У ніч на 17 грудня повстанці здійснили успішний напад на містечко Нові Стрілища Дрогобицької області. За даними НКВС, повстанці планували знищити всі радянські адміністративні будівлі разом із працівниками, звільнити арештованих, захопити списки військовозобов'язаних у військоматі та документацію радянських спецслужб [ДАЛО, ф. п-5001, оп. 6, спр. 47, арк. 52]. Під час нападу вони майже досягли поставленої мети. Як повідомляв місцевий райком, повстанцям удалося захопити всі радянські урядові установи, окрім НКВС та РВК. При цьому будинок райкому та НКДБ упівці підпалили. Також у ході нападу ними було закидано гранатами та обстріляно десять квартир співробітників радянської адміністрації. Сорок арештованих повстанці визволили, а місцевий гарнізон оточили та не випускали нікого впродовж чотирьох годин. І лише отримавши звістку про те, що з Бобркського району Львівської області прямує підкріплення, яке вдалося тимчасово зупинити, повстанці планово відступили. Свої втрати від нападу радянська сторона оцінювала у п'ять убитих (зокрема один боєць РВК) та чотири поранених (зокрема один працівник РВК), а ворожі - до 30 осіб убитих

ми, серед яких був і курінний "Яструб" [ДАЛО, ф. п-5001, оп. 2, стр. 23, арк. 54; ДАЛО, ф. п-5001, оп. 6, стр. 47, арк. 51-52].

Згідно з повстанськими документами, у нападі брали участь сотня "Сіроманці" під командуванням хорунжого "Косача", курінний почет (очевидно, курінного "Яструба") та сотня "Полтавці", яку очолював хорунжий "Максим". Наскок на райцентр здійснила перша з них, розділивши для цього свій склад на чотири чоти. Інша ж організувала прикриття зі сторони Бобрки. У результаті нападу було повністю ліквідовано райцентр (усі радянські урядові будівлі), випущено сорок арештованих, зупинено просування допомоги та організовано успішний відступ. Втрати повстанців при цьому становили: п'ятеро вбитих (зокрема й курінний "Яструб") та двоє поранених. Ворожі втрати оцінювались у 35 убитих [Мороз (упор.); Вовк (упор.), 2009: 499; Воляннюк (упор.), 2012: 255-256, 301, 484]. Найяві розбіжності в людських та матеріальних втратах найвірогідніше є намаганням кожної зі сторін применшити власні та збільшити ворожі. Поряд із цим зазначимо, що в нашому розпорядженні є повстанський документ, який наводить визнані радянською стороною матеріальні втрати, проте замовчує втрати протилежної сторони [Мороз (упор.); Вовк (упор.), 2009: 249].

У ніч з 21 на 22 січня 1945 р. близько 50 упівців здійснили успішний наскок на райцентр Великий Глибочок Тернопільської області. За даними обласного військового комісара, повстанці мали на меті звільнити в'язнів, тому вчинили напад на будинок НКВС. Паралельно вони також здійснили напад на будинок військкомату, де перебував очільник четвертої частини, який, маючи при собі ручний кулемет, утік, залишив РВК без охорони. Це дало змогу упівцям зайти у військкомат, забрати ручний кулемет, друкарську машинку, папір та підпалити будівлю РВК. Своєї втрати радянська сторона оцінювала в одного вбитого, а втрати протилежної сторони не наводились [ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, стр. 7, арк. 18; ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, стр. 1702, арк. 97]. Згідно з повстанськими звітами, напад здійснила сотня "Бурлаки", а його результатом було знищення будинків НКДБ, РВК та РВНО (або райвиконкому). Ворожі втрати повстанці оцінювали в десять убитих (в тому числі й очільника РВК) та декількох поранених, а власні - в одного вбитого та трьох поранених [Штендер (ред.), 1989: 56, 80-81; Воляннюк (упор.), 2012: 306]. Схожу інформацію про наскок подає і тогочасна повстанська преса. При цьому в ній зазначено, що в ході нападу було знищено лише будинок військкомату, а втрати оборонців становили вісім осіб убитими [Маївський (ред.); Штендер (ред.), 1996: 417-418; Вовк (упор.); Галас (упор.); Кук (упор.); Черненко (упор.), 1995: 256].

Мобілізація до повстанських військових формувань на противагу призову в Червону армію, на думку Ігоря Марчука, розпочалася навесні 1944 р. [Марчук, 2006: 419]. Натомість документи, якими ми володіємо, дають підстави говорити про початок призову до повстанських відділів уже в лютому. Так, 11 (1) лютого з'явився наказ № 4 за підписом повстанця під псевдо "Зінько Смілий" (найвірогідніше командир одного із загонів УПА-"Північ" - авт.) перший пункт якого звучав так: "...не допустити жодного чоловіка в Червону Армію та спрямувати їх у наші ряди" [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, стр. 930]. Радянська документація зафіксувала декілька практичних дій підпілля в цьому напрямі. Зокрема, 26 лютого в село Липне Цуманського району Волинської області прибуло сорок повстанців, які розпочали мобілізацію. Проте, коли над'їхав партизанський загін, вони відступили [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, стр. 14,

арк. 210]. За даними НКВС УРСР, на території Олександрійського району Ровенської області дислокувався повстанський загін чисельністю 700 осіб, який у лютому проводив набір молоді в УПА [Артізов (ред.), 2012: 66]. Скоріше за все, перші мобілізаційні акції підпілля відбувались поспішно та неорганізовано. Зокрема, про це свідчить наказ ч. 22 шефа військового штабу Воєнної округи "Заграва" "Гриця" (Дмитро Корінець), виданий 7 березня, у якому наголошувалося на потребі "упорядкувати та пов'язати в одну цілість, на "скорую руку", покликани та зорганізовані нові відділи, чи групи новобранців" [Вовк (упор.); Кокін (упор.), 2006: 575].

Більш інтенсивно та організовано мобілізація в повстанські загони проходила навесні, зокрема, на терені Ровенської області. Мізоцьким РВК 3 березня була оголошена мобілізація військовозобов'язаних у трьох селах - Мізоч, Білашів та Дермань. Дізнавшись про це, повстанці в ніч на 3 березня надіслали в указани села свої групи, які повідомили населенню, що мобілізація в Червону армію припинена та провели призов усього чоловічого на частково жіночого населення в УПА [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, стр. 930, арк. 88]. В одному із сіл Рокитнянського району на 10 березня був призначений збір призовників. За два дні до збору, підпілляники забрали в ліс 106 зі 110 військовозобов'язаних [Артізов (ред.), 2012: 233]. 26 березня повстанці, згідно зі свідченнями Івана Валяника, провели мобілізацію в одному із сіл Демидівського району [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, стр. 930, арк. 199-199 зє.].

Володимир Петрович Семенчук, 1915 р. н., працівник млина в селі Білобережжя Дубнівського району, на допиті розповів, що 11 квітня о 8 годині ранку до млина зайшли двоє невідомих у військовій формі без зброї. Він зауважує: "Вечором у 8-ій годині я повинен взяти з собою пару білизни і на три дні хліба і з'явитися на мобілізацію УПА в с. Листвин. Я спитав їх, чи одному мені з'явитися, чи ще хто піде на мобілізацію. Бандерівці сказали, що не один, а з села Білобережжя на мобілізацію в с. Листвин піде 50 чоловік <...> Мене попередили, хто не піде на мобілізацію, той буде розстріляний, а збірний пункт буде у Івана Хробота на хуторі ...". Після цієї розмови до Володимира Семенчука підійшов Іван Яремчук і показав йому зобов'язання на мобілізацію, отримане перед цим від невідомих у формі [Марчук, 2006: 421].

Проведена навесні мобілізація привела до формування нових та поповнення існуючих повстанських відділів. Згідно з агентурними даними радянських спецслужб, у першій декаді березня в селі Білашів Мізоцького району формувалась сотня УПА, а в іншому селі відбувалось комплектування двох сотень [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, стр. 547 (544), арк. 37]. Іван Валяник на допиті засвідчив, що сотня "Грома" станом на 30 березня поповнилась людьми і, маючи на озброєнні 13 ручних кулеметів та 80 гвинтівок, вирушила на Кременеччину [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, стр. 930, арк. 199 зє]. За даними повстанських звітів, "усі частини УПА групи "Заграва" в совітській дійсності (лютий-травень - авт.) стан свій збільшили в 50 %" [Вовк (упор.); Кокін (упор.), 2006: 640].

Комплектування повстанських лав новобранцями вимагало їх належного вишколу, забезпечення зброєю та харчами. Звісно ж, повстанські командири розуміли це й у своїх наказах приділяли цим питанням відповідну увагу. Так, у вже згаданому наказі ч. 22 містилась вимога до 31 травня провести вишкіл для 400-500 осіб, якими поповняться відділи [Вовк (упор.); Кокін (упор.), 2006: 576]. У наказі ч. 5 по групі "Тютюнника" від 18 березня зазначалось, що "командири, яким доручено формування нових відділів, по сформуванню перевер-

дуть відділи в належні місяця до вишколу". Також наказ рекомендував "використовувати весь вільний час на постоях і в маршах для вишколу" новобранців [Вовк (упор.), Кокін (упор.), 2006: 816]. Проте тогочасні військово-політичні реалії не давали змоги втілити задумане. Так, під час Гурбенського бою у квітні 1944 р. на боці повстанців брало участь від тисячі до півтори новобранців, із них 200 загинули, а ще 300 (разом із цивільними) потрапили в полон [Патриляк, 2012: 398-399].

Мобілізація до повстанських лав навесні розгорнулася і на території Тернопільської області. Так, на початку квітня в селі Веселівка Кременецького району напередодні призову повстанці забрали в ліс 21 особу віком від 20 до 35 років. По селу Богданівка ця цифра становила 23 особи, а з села Лішня повстанці взагалі вивели всіх чоловіків у лісові масиви [ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 102, арк. 13]. У Ланівському районі на початку квітня 82 мобілізовані особи із села Ванжулів утекли зі збірно-пересильного пункту, що знаходився в містечку Ямпіль Кам'янець-Подільської області. Згодом, 20 із них вступили в УПА, а решта перебувала на нелегальному становищі [ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 133-134].

Ці та інші дії підпілля дали практичний результат. Так, у квітні в Заліщицькому районі за рахунок осіб, що уникали призову, було сформовано сотню "Голуба" [Штендер (ред.), 1989: 29]. 13 (18) травня в лісі, поблизу села Дупльська того ж району, з утікачів від призову було сформовано сотні командирів "Лева" та "Черника" [Штендер (ред.), 1989: 28-29]. Ярослав Білінський на допиті свідчив, що у травні в одному з лісів Гусятинського району він за рахунок осіб, що переховувалися від радянської мобілізації, сформував дві сотні [Іщук (упор.), Кокін (упор.), 2007: 184, 189]. Разом, за підрахунками Сергія Волянюка, упродовж квітня-червня в межах області було сформовано орієнтовно 13 сотень УПА з приблизною чисельністю півтори тисячі стрільців, але внаслідок значних облав, браку підготовленого командного складу та малого відрізу вишкільної діяльності у травні-червні вони були або розбиті в бойових зіткненнях, або припинили своє існування через дезертирство [Волянюк, 2016: 127-128].

Мобілізаційні акції підпілля тривали й упродовж другої половини 1944 р. 27 серпня виконувач обов'язків командира УПА-Захід-Карпати "Богун" (О. Луцький) видав наказ ч. 2/44, у якому вимагав проведення мобілізації "старшин, підстаршин та людей" до повстанських відділів [Веселова, Кокін, Лисенко та ін., 2009: 43]. Зазначимо, що група УПА-Захід-Карпати була створена 22 серпня, а в її підпорядкуванні перебували відділи УПА на теренах Перемишля, Дрогобицької і Станіславської областей. У другій половині вересня вона, виконавши своє завдання щодо виведення бойових формувань у радянський тил, була розв'язана, а її відділи ввійшли до складу УПА-"Захід" [Кентій, 2008: 248]. Відносно короткий час існування групи, очевидно, не дав змоги провести запланований призов. Принаймні радянська документація фіксує лише поодинокі акції підпілля в цьому напрямі [ДАЛО, ф. п-5001, оп. 2, спр. 125, арк. 73; ДАЛО, ф. п-5001, оп. 6, спр. 46, арк. 32; ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 919, арк. 75; ДАІФО, ф. р-774, оп. 1, спр. 1, арк. 2 зє]. Зрештою, від часу розформування групи й до кінця 1944 р. на теренах Станіславської та Дрогобицької областей, за даними радянських джерел, широких мобілізаційних акцій не відбувалось [Артізов (ред.), 2012: 511; ДАЛО, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 106; Власенко, Кокін, Лозицький (усі - упор.), 2011: 390].

Натомість у Львівській області мобілізація проходила доволі інтенсивно. Упродовж першої половини серпня в Унівському лісі Глинянського району повстанці

проводили комплектування своїх лав учасниками підпілля та місцевими чоловіками [ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 61]. У Магерівському районі за цей час задокументовані окремі мобілізаційні дії повстанців [ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 45, 59, 68; ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 65 зє]. А із шести сіл Яворівського району до повстанських відділів упродовж першої половини серпня було мобілізовано близько 400 осіб [ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 60]. Поповнення повстанських лав новобранцями тривало й у наступні місяці [ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 123, 135 зє, 136, 141, 162, 284; Дашкевич (упор.); Кук (упор.), 2010: 86]. Проте новосформовані загони УПА, маючи впродовж серпня-жовтня бої з фронтними частинами Червоної армії, прикордонниками та внутрішніми військами НКВС, зазнали значних втрат і були ліквідовані як військові одиниці [Мороз (упор.); Вовк (упор.), 2009: 25].

Не менш інтенсивно проходив призов і на теренах Тернопільської області. Обласний провід на початку серпня провів засідання, на якому у зв'язку із "повною мобілізацією в Ча всіх мужчин в віці 18-52 літ" прийняв рішення про спрямування всіх чоловіків, що уникали призову, у збройне підпілля. Практично це мало проявитись у формуванні нових відділів УПА та організації самооборонних кузових відділів [Волянюк (упор.), 2012: 620]. Як свідчать радянські джерела, упродовж серпня-листопада повстанці розгорнули доволі активну мобілізаційну кампанію. Лише в серпні із п'яти сіл Березанського, шести Підгаєцького, трьох Монастирського та чотирьох Козівського району повстанці вивели в ліси майже всіх чоловіків українців [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 109]. У вересні мобілізаційна діяльність підпілля мала місце в окремих селах Кременецького, Заложцівського, Шумського, Коропецького, Вишнівецького та Скала-Подільського районів [ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 2, арк. 171; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 48, 54, 69; ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 178, арк. 6 зє; ДАТО, ф. п-24, оп. 1, спр. 14, арк. 10 зє]. Тривав призов й у наступні місяці [ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 116; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 151; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 164; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 205; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 220; Артізов (ред.), 2012: 371-372; ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 2, арк. 283, 283 зє; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 57, арк. 1-286]. Проте сформовані впродовж цього часу відділи УПА, не маючи належного військового вишколу та зазнавши важких утрат у боях із радянськими військами, у серпні-жовтні 1944 р. були ліквідовані як військові одиниці. Їх залишки переводили в існуючі відділи УПА та підпілля ОУН [Волянюк, 2016: 136].

Поповнення повстанських лав новобранцями зафіксоване й на території Волинської області. Один із чотових куреня "Лисого" на допиті засвідчив, що приблизно 27-28 серпня командир ВО "Турів" Юрій Стельмашук ("Рудий") [Вовк (упор.), Кокін (упор.), 2006: 685] провів нараду із сотниками та чотовими куреня, на котрій серед іншого поставив завдання щодо проведення мобілізації в УПА [ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 57, арк. 25-26]. Практичні дії повстанців у цьому напрямі ілюструють такі факти. У ніч на 1 вересня із двох сіл Седлещанського району повстанці забрали 13 чоловіків призовного віку [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 151 зє]. У семи селах Теремнівського району впродовж 3-8 вересня повстанці під виглядом працівників НКВС та РВК мобілізували 61 особу 1927 р. н. [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 168]. А із трьох сіл Горохівського району впродовж вересня підпілля забрали 17 таких осіб [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 15, арк. 100]. У наступні

місяці мобілізаційних дій підпілля майже не зафіксовано [ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 65 зв; 95].

Окремі мобілізаційні акції підпілля мали місце й на теренах Ровенської області. Згідно з агентурними даними радянських спецслужб, у другій половині липня повстанці проводили широкі організаційні заходи, спрямовані на залучення 17-річної молоді в УПА. Зокрема, командир ВО "Богун" Петро Олійник ("Еней") [Вовк (упор.), Кокін (упор.), 2006: 128] для набору в повстанські лави новобранців спрямував у райони, що прилягають до Кременецьких лісів групи підпільників чисельністю 25-30 осіб кожна [ГДА СБУ, ф. 16, спр. 547 (544), арк. 179-180]. Комплектування загонів УПА саме 17-річною молоддю найвірогідніше обумовлювалась двома причинами. По-перше, особи, віком від 18 до 50 років упродовж першої половини 1944 р., попри протидію повстанців призову, таки були мобілізовані до Червоної армії. По-друге, призов осіб 1927 р. н. на території Західної України розпочався 1 грудня. Тому підпілля мало доволі значний часовий проміжок для поповнення своїх загонів цією категорією призовників. Зрештою, такі факти і справді задокументовані в межах Ровенської області [Артизов (ред.), 2012: 256; ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 87, 92, 99; ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 238, 240].

Висновки

Таким чином, ведучи збройну боротьбу проти призову, повстанці вчиняли напади на працівників сільрад, партійних функціонерів та співробітників радянських спецслужб, які виконували певні мобілізаційні завдання. Зафіксовані такі дії підпілля й по відношенню до бійців тих військ, що інколи допомагали у проведенні призову. Зрештою, підпілля вдалось і до застосування сили проти військовозобов'язаних та їхніх родичів. При цьому такі випадки були поодинокими, а напади здебільшого здійснювались лише після відповідного попередження.

Збройні напади на колони/групи мобілізованих повстанці зазвичай здійснювали із засідок, перед нападами вели відповідну підготовку. При цьому чисельність таких колон варіювалась від декількох десятків до тисячі осіб. У разі успіху повстанці або повністю розпускали колони, або частину мобілізованих забирали із собою, а решту відпускали додому. У разі невдачі колони призовників прибувала на відповідний пункт призначення.

Напади на військові комісаріати, які дислокувались у райцентрах, повстанці також ретельно планували. Розгляд конкретних випадків засвідчив, що упівці, здійснюючи напад на той чи інший районний центр, неодноразово вчиняли напад і на будівлю військкомату.

Комплектування повстанських лав новобранцями розпочалось у лютому та певною мірою зафіксоване впродовж 1944 р. майже в усіх областях західноукраїнського регіону. Позитивним наслідком таких дій підпілля стало поповнення існуючих та формування нових відділів УПА. Негативна ж сторона проявилась у поразках більшості з них у боях із радянськими військами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. *Історико-архівні нариси*: у 2 т. Київ, 2008. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. 415 с.
2. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. *Історичні нариси* / За ред. С. Кульчицького. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.
3. Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до мобілізації насе-

лення західних областей України в Червону армію (січень 1944 р. - травень 1945 р.). *Вісник Львівського університету*. Серія Історична. 2000. Вип. 35-36. С. 344-353.

4. Стародубець Г. Роль українського повстанського підпілля в організації опору мобілізаційним заходам радянської влади у західних областях України в 1944 році. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2005. Вип. 1. С. 293-298.

5. Марчук І. Мобілізація чи провокація. Реабілітовані історію: у двадцяти семи томах. Рівненська область / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступник голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (співголова В. М. Королук, співголова Ю. М. Торкунов, відповідальний секретар А. А. Жив'юк та ін.). Кн. 1. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. С. 415-424.

6. Повідомлення управління контррозвідки «СМЕРШ» 1-го Українського фронту про випадки зривання українськими націоналістами мобілізації військовозобов'язаних в тилловому районі 13-ї армії на території Ровенської області. 29 березня 1944 р. *ЦДАГОУ (Центральний державний архів громадських об'єднань України)*, ф. 1, оп. 23, спр. 930, арк. 183-184.

7. Довідка НКДБ УРСР про діяльність ОУН і УПА від 25 липня по 10 серпня 1944 року. *ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України)*, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 183-192.

8. ОУН і УПА в 1944 році. Документи: в 2 ч. / Упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії НАН України, 2009. Ч. 1. 292 с.

9. Спецповідомлення управління НКДБ у Рівненській області про діяльність оунівських формувань на території області станом на 4 березня 1944 року. *ГДА СБУ*, ф. 13, спр. 372, т. 47, арк. 20-26.

10. Доповідна записка Волинського обкому КП(б)У про проведеної роботи. 20 березня 1944 р. *ДАВО (Державний архів Волинської області)*, ф. п-1, оп. 2, спр. 8, арк. 13-26.

11. Політінформація Велико-Дедеркальського райкому КП(б)У про стан району. Березень 1944 р. *ДАТО (Державний архів Тернопільської області)*, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 59-62.

12. Політінформація Станіславського обкому КП(б)У про хід мобілізації військовозобов'язаних, діяльність на території області формувань УПА та необхідність здійснення заходів щодо їх ліквідації. 29 серпня 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 140-148.

13. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про хід мобілізації та протидію їй зі сторони ОУН та УПА. 29 серпня 1944 р. *ДАЛО (Державний архів Львівської області)*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 85-93.

14. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 545 с.

15. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про хід мобілізації та заходи ОУН і УПА, спрямовані на її зрив. 11 серпня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 63-67.

16. Політдонесення політвідділу Дрогобицького обласного військкомату про збройний напад повстанців. 14 жовтня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 75.

17. Політдонесення політвідділу Тернопільського обласного військкомату про діяльність українських націоналістів. 24 грудня 1944 р. *ДАТО*, ф. п-5013, оп. 3, спр. 2, арк. 282-285 зв.

18. Рапорт Олександрійського районного військового комісара про збройний напад повстанців. 8 квітня 1944 р. *ДАРО (Державний архів Рівненської області)*, ф. р-2333, оп. 1, спр. 2, арк. 46-46 зв.

19. Інформація Войнилівського районного військового комісара про хід мобілізації та випадки протидії призову зі сторони повстанців. 10 вересня 1944 р. *ДАІФО (Державний архів Івано-Франківської області)*, ф. р-774, оп. 1, спр. 1, арк. 2-2 зв.
20. Лист групи українських націоналістів начальнику Тернопільського обласного управління Міністерства державної безпеки. 23 березня 1950 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 24, спр. 31, арк. 65-68.
21. Оперативне зведення НКДБ УРСР про діяльність ОУН та УПА на звільненій території Ровенської та Волинської областей станом на 17 березня 1944 р. *ГДА СБУ*, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 32-38.
22. Оперативне зведення НКДБ УРСР про діяльність ОУН та УПА на звільненій території Ровенської та Волинської областей станом на 18 березня 1944 р. *ГДА СБУ*, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 39-44.
23. Інформація Надвірнянського районного військового комісара про хід мобілізації станом на 24 серпня 1944 року. *ДАІФО*, ф. р-753, оп. 1, спр. 4, т. 3, арк. 195.
24. Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939-1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с.
25. Політдонесення політвідділу Тернопільського обласного військкомату про діяльність повстанців на території області. 6 лютого 1945 р. *ДАТО*, ф. п-5013, оп. 3, спр. 7, арк. 17-18 зв.
26. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. / Под ред. А. Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944-1945. 1167 с.
27. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про діяльність ОУН і УПА на території області станом на 21 квітня 1945 р. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 98, арк. 26-29.
28. Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка - «Хмеля» / Ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. 424 с.
29. Оперативне зведення НКДБ УРСР про діяльність ОУН та УПА на звільненій території Ровенської та Волинської областей станом на 24 березня 1944 р. *ГДА СБУ*, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 63-65.
30. Інформація Вишнівецького райкому КП(б)У про стан району. 22 березня 1944 р. *ДАТО*, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 31-32.
31. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про хід мобілізації та заходи повстанців і підпілля спрямовані на її зрив. 4 серпня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 49-51.
32. Інформація Озютичівського районного відділу НКВС про діяльність ОУН і УПА та території району. Жовтень 1944 р. *ДАВО*, ф. п-1, оп. 2, спр. 15, арк. 214-214 зв.
33. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943-1952. Документи і матеріали / Упоряд. С. Воляннюк. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2012. 840 с.
34. Інформація Галицького районного військового комісара про заходи, спрямовані на розшук осіб, які уникають призову, та антимобілізаційні акції підпілля. 18 серпня 1944 р. *ДАІФО*, ф. р-824, оп. 1, спр. 1, арк. 47-49.
35. Політдонесення політвідділу Дрогобицького обласного військкомату про агітаційну роботу серед мобілізованих, хід призову та заходи ОУН і УПА спрямовані на його зрив. 25 серпня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 25-27 зв.
36. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про хід мобілізації та протидію їй зі сторони повстанців. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 121-125.
37. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа «Буг». Документи і матеріали. 1943-1952 / Упоряд. В. Мороз; О. Вовк. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2009. Кн. 2. 1229 с.
38. Інформація Косівського районного військового комісара про збройний напад повстанців. Жовтень 1944 р. *ДАІФО*, ф. р-837, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
39. Політдонесення політвідділу Дрогобицького обласного військкомату про мобілізацію осіб 1900-1907 р. н., 17-річної молоді та антимобілізаційні акції підпілля. 16 грудня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 110-111 зв.
40. Інформація політвідділу Львівського обласного військкомату про діяльність ОУН та УПА на території області станом на 21 травня 1945 р. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 98, арк. 38-42.
41. Довідка управління КДБ при РМ УРСР по Станіславській області про хід ліквідації націоналістичного підпілля та військових формувань УПА на території області протягом 1944-1954 рр. 2 травня 1960 р. *ГДА СБУ*, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 1-439.
42. Донесення Ровенського обласного військового комісара про втрати серед офіцерського складу райвійськкоматів області. 23 березня 1944 р. *ДАРО*, ф. р-2333, оп. 1, спр. 2, арк. 8-9.
43. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запліла 1944-1946. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2006. 1445 с.
44. Лесів С., Ганцюк П. Курінь УПА «Промінь»: історія формування та бойовий шлях відділів. Калуш - Івано-Франківськ: «Магура», 2016. 288 с.
45. Політдонесення політвідділу Львівського обласного військкомату про мобілізацію осіб 1900-1907 р. н., 17-річної молоді та антимобілізаційні акції підпілля і повстанців станом на 16 грудня 1944 року. *ДАЛО*, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 193-204.
46. Довідка управління НКВС у Дрогобицькій області про результати боротьби з ОУН і УПА станом на 15 січня 1945 року. *ДАЛО*, ф. п-5001, оп. 6, спр. 47, арк. 48-52.
47. Інформація Ново-Стрилицького райкому КП(б)У про збройний напад повстанців. 18 грудня 1944 р. *ДАЛО*, ф. п-5001, оп. 2, спр. 23, арк. 54-54 зв.
48. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа «Буг». Документи і матеріали. 1943-1952 / Упоряд. В. Мороз; О. Вовк. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2009. Кн. 1. 800 с.
49. Інформація уповноваженого ЦК КП(б)У у Велико-Глибочецькому районі про пророблену роботу щодо виконання рішень ЦК КП(б)У від 10 січня та 26 лютого 1945 р. 4 липня 1945 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 1702, арк. 97-104.
50. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12: Третя Подільська Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали / Ред. Є. Штендера. Торонто: Літопис УПА, 1989. 353 с.
51. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24: Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН. 1942-1946 рр. / Ред. Ю. Маївський; Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА, 1996. 598 с.
52. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 1: Видання Головного Командування УПА / Упоряд. О. Вовк; В. Галаса; В. Кук; Ю. Черненко. Київ; Торонто: Літопис УПА, 1995. 482 с.
53. Наказ № 4. 11 лютого 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 930, арк. 92.
54. Паспорт-звіт Цуманського райкому КП(б)У станом на 10 жовтня 1944 року. *ДАВО*, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 196-223.
55. Інформація Ровенського обкому КП(б)У про роз'яснення місцевому населенню звернення президії Верховної Ради і Раднаркому УРСР, ЦК КП(б)У «До учасників так званих «УПА» і УНРА» та дії ОУН і УПА по зриванню всіх заходів радянської влади. Березень 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 930, арк. 87-90.
56. Повідомлення управління контррозвідки «СМЕРШ» 1-го Українського фронту про факти примусової мобілізації населення Ровенської області та північної частини Тернопільсь-

кої областей до лав УПА. 15 квітня 1944 р. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 930, арк. 199-199 зв.

57. Довідка Тернопільського обкому КП(б)У про діяльність українських націоналістів в області станом на 1 червня 1944 р. ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 102, арк. 10-21.

58. Інформація Ланівського райкому КП(б)У про діяльність загонів УПА в районі станом на 10 квітня 1944 р. ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 123, арк. 133-135.

59. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945 / Упоряд. О. Іщук; С. Кокін. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. 912 с.

60. Воляннюк С. Створення та діяльність воєнної округи УПА «Лисоня»: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ, 2016. 238 с.

61. ОУН і УПА в 1944 році. Документи: в 2 ч. / Упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії НАН України, 2009. Ч. 2. 256 с.

62. Інформація Дрогобицького обласного військового комісара про підсумки мобілізації військовозобов'язаних 1926-1908 р. н. від 13 по 31 серпня 1944 р. ДАЛО, ф. п-5001, оп. 2, спр. 125, арк. 72-74.

63. Довідка управління НКВС у Дрогобицькій області про боротьбу з підпіллям та повстанцями за серпень 1944 року. ДАЛО, ф. п-5001, оп. 6, спр. 46, арк. 31-34.

64. Політінформація Станіславського обкому КП(б)У про стан в області та боротьбу з ОУН і УПА станом на 20 вересня 1944 року. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 919, арк. 74-86.

65. Доповідь політвідділу Дрогобицького обласного військового комісара про реєстрацію, мобілізацію осіб 1900-1907 р. н. та призов 17-річної молоді. 26 листопада 1944 р. ДАЛО, ф. п-8665, оп. 1, спр. 8, арк. 105-107 зв.

66. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1954 / Упоряд. С. Власенко; С. Кокін; В. Лозицький. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2011. 840 с.

67. Інформація управління НКДБ у Львівській області про діяльність підпілля та повстанців. 20 серпня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 61-62.

68. Спеціальне повідомлення управління НКДБ у Львівській області про активізацію діяльності ОУН, УПА та УНРА. 8 серпня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 43-46.

69. Інформація управління НКДБ у Львівській області про діяльність підпілля та повстанців. 18 серпня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 58-60.

70. Інформація управління НКДБ у Львівській області про діяльність націоналістичного підпілля та повстанських формувань. 21 серпня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 67, арк. 67-69.

71. Інформація військового відділу Львівського обкому КП(б)У про приписку осіб 1927 р. н. та протидію цьому заходу з боку підпілля. 6 жовтня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 135-135 зв.

72. Інформація політвідділу Львівського обласного військового комісара про перешкодження повстанців роботі з 17-річною молоддю. 7 жовтня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 136.

73. Політдонесення політвідділу Львівського обласного військового комісара про хід мобілізації в області за вересень та антимобілізаційні акції ОУН та УПА. 7 жовтня 1944 р. ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 138-151.

74. Політдонесення політвідділу Львівського обласного військового комісара про проведення мобілізаційних заходів, протидію цьому з боку ОУН та УПА, а також партійно-політичну роботу в органах місцевого військового управління. 6 листопада 1944 р. ДАЛО, ф. п-3816, оп. 1, спр. 30, арк. 161-175.

75. Спеціальне повідомлення НКДБ УРСР про діяльність ОУН і УПА та боротьбу з ними на території УРСР. 14 жовтня 1944 р. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 283-294.

76. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні в 1944-1948 рр. / Упоряд. Я. Дашкевич; В. Кук. Львів: Піраміда, 2010. 594 с.

77. Інформація Тернопільського обкому КП(б)У про активізацію діяльності формувань УПА на території області та необхідність виділення додаткових військ для посилення боротьби проти українських націоналістів. 29 серпня 1944 р. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 106-109.

78. Інформація політвідділу Тернопільського обласного військового комісара про роботу з особами 1927 р. н. та перешкодження цьому з боку повстанців. 18 вересня 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 2, арк. 170-171.

79. Інформація Вишнівецького районного військового комісара про діяльність підпілля, агітаційну роботу серед 17-річної молоді та працівників військового комісара. Вересень 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 48-48 зв.

80. Політдонесення Коропецького районного військового комісара про хід мобілізації осіб 1927 р. н. та протидію призову зі сторони повстанців станом на 25 вересня 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 54-54 зв.

81. Інформація Кременецького районного військового комісара про діяльність ОУН та УПА на території району. Вересень 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 69.

82. Доповідь Тернопільського обласного військового комісара про підсумки всезагального військового навчання з особами 1927 р. н. Листопад 1944 р. ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 178, арк. 3-7 зв.

83. Довідка Шумського райкому КП(б)У про діяльність повстанців на території району. Січень 1945 р. ДАТО, ф. п-24, оп. 1, спр. 14, арк. 10-10 зв.

84. Інформація Бережанського районного військового комісара про антимобілізаційну діяльність підпілля. 25 жовтня 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 116.

85. Інформація Залозцівського районного військового комісара про факти перешкодження призову з боку ОУН і УПА. 12 листопада 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 151-151 зв.

86. Політдонесення Тлустенького районного військового комісара про мобілізацію осіб 1927 р. н. та протидію цьому з боку ОУН і УПА. 10 листопада 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 164.

87. Інформація Залозцівського районного військового комісара про діяльність повстанців. 21 листопада 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 205.

88. Інформація Гримайлівського районного військового комісара про діяльність ОУН і УПА. 30 листопада 1944 р. ДАТО, ф. п-5013, оп. 3, спр. 4, арк. 220.

89. Донесення Гусятинського райкому КП(б)У про мобілізацію 17-річної молоді. 11 грудня 1944 р. ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 105, арк. 72.

90. Довідка 2-го відділу управління КДБ при РМ УРСР по Волинській області про ліквідацію націоналістичного підпілля та формувань УПА на території області протягом 1944-1954 рр. 31 травня 1960 р. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 57, арк. 1-286.

91. Спецповідомлення Седлещанського районного відділу НКВС про діяльність повстанців. 8 жовтня 1944 р. ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 151-152 зв.

92. Паспорт-звіт Теремнівського райкому КП(б)У станом на 10 жовтня 1944 року. ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 155-168.

93. Паспорт-звіт Горохівського райкому КП(б)У станом на 10 жовтня 1944 року. ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 15, арк. 87-100.

94. Паспорт-звіт Маневицького райкому КП(б)У станом на 10 жовтня 1944 року. ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 14, арк. 55-67.

95. Доповідна записка Головнянського райкому КП(б)У про діяльність повстанців. 22 грудня 1944 р. ДАВО, ф. п-1, оп. 2, спр. 28, арк. 154-154 зв.

96. Спецповідомлення НКДБ УРСР про діяльність ОУН і УПА на території Ровенської області. *ГДА СБУ*, ф. 16, спр. 547 (544), арк. 179-182.

97. Доповідна записка Ровенського обкому КП(б)У про поширення діяльності формувань УПА і підпілля ОУН на всі райони області та заходи радянської влади щодо посилення боротьби з українськими націоналістами. 12 серпня 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 81-89.

98. Інформація Володимирецького райкому КП(б)У про

діяльність повстанців. Серпень 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 92-92 зв.

99. Інформація Рокитнянського райкому КП(б)У про діяльність підпілля. 12 серпня 1944 р. *ЦДАГОУ*, ф. 1, оп. 23, спр. 928, арк. 99-100.

100. Спеціальне повідомлення НКДБ УРСР про діяльність ОУН та УПА і боротьбу з ними на території західних областей УРСР. 16 вересня 1944 р. *ГДА СБУ*, ф. 16, оп. 1, спр. 547 (544), арк. 234-242.

Kuryliak Oleksandr,

*PhD student, Department of History, Political Science and International Relations,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk*

ANTI-MOBILIZATION ACTIVITIES OF ARMED RESISTANCE MOVEMENT (PART 2)

The article examines and analyzes the counteractions to the mobilization of Western Ukraine male citizens to Red Army by Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army from 1944 to 1945. It was found out that to prevent military recruitment, underground and insurgent organizations conducted an anti-mobilization propaganda campaign, which included the production and distribution of corresponding leaflets (only anti-mobilization and the ones, containing anti-mobilization appeals), holding the anti-mobilizations meetings, and spreading gossip. As a mean of military recruitment opposition, insurgents were also destroying or stealing the mobilization documents (i.e., the lists of people liable for the call-up, notice papers, recruitment office orders), which were held in village Soviets.

The fight against mobilization was held in an armed way as well. In practice, these were attacks of military commissars and soldiers, which carried out the actual recruitment to the Red Army, party functionaries and members of Soviet special services, which were fulfilling some mobilization duties, and soldiers of forces that sometimes helped to carry out recruitment. Eventually, the underground started to use force against people liable for the call-up and their relatives as well. Still, such cases were rare, and assaults were mostly made only after a warning.

As a part of the armed struggle against recruitment, the insurgents attacked the groups of mobilized people, the number of which varied from tens to thousands. If the attack was successful, insurgents either disbanded the whole group or captured the part with themselves and let the rest return home. Otherwise, the group of mobilized people arrived at the destination. The insurgents also attacked recruitment offices which were located in district centers.

In order to conduct recruitment counteractions, rebels reinforced their troops with newcomers. The positive result of such actions was the replenishment of existing departments of UIA and the creation of the new ones. The negative one was the defeat of most of them in fights with Soviet forces.

Key words: *Organization of Ukrainian Nationalists; Ukrainian Insurgent Army; mobilization to Red Army disruption.*

REFERENCES

1. Kentii, A.V., 2008. *The military rank of Ukrainian nationalists. From 1920 to 1956. Historical-archival outlines. Vol. 2. Ukrainian Insurgent Army and armed underground of Organization of Ukrainian Nationalists.* Kyiv, 415 p. (ukr).
2. Kulchytskyi, S., ed., 2005. *Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army. Historical outlines.* Kyiv: Naukova dumka, 496 p. (ukr).
3. Kyruchuk, Yu., 2000. The attitude of OUN-UIA toward the mobilization of the population of Western Ukraine regions to Red Army (from December 1944 to May 1945). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Istorychna*, Vol. 35-36, pp. 344-353 (ukr).
4. Starodubets, H., 2005. The role of Ukrainian insurgent underground in the organization of resistance to mobilization activities of Soviet authority in Western regions of Ukraine in 1944. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriia*, Vol. 1, pp. 293-298 (ukr).
5. Marchuk, I., 2006. Mobilization or provocation. In: Tronko P.T., ed. *Rehabilitated by history, Rivnenska region*, Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia», book 1, pp. 415-424 (ukr).
6. Report by "SMERSH" counter-intelligence management of first Ukrainian front regarding the issues of breaking the military recruitment in the rear region of the 13th army on the territory of Rovenskyi region performed by Ukrainian nationalists. 29 March 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 930, pp. 183-184 (rus).
7. Reference by National Committee for State Security (NCSS) of Ukrainian Soviet Socialist Republic (UkrSSR) regarding the activities of Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and Ukrainian Insurgent Army (UIA) from 25 July to 10 August 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547 (544), pp. 183-192 (rus).
8. Kulchytskyi, S., ed., 2009. *OUN and UIA in 1944: Documents*, Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, Vol. 1, 292 p. (ukr, rus).
9. Special report by NCSS of Rivnenskyi region regarding the activities of OUN units on the territory of region as of 4 March 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 13, sprava 372, vol. 47, pp. 20-26 (rus).
10. Report paper by Volynskiy regional committee of Communist Party of Bolsheviks of Ukraine (CPBU) regarding the job done. 20 March 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 8, pp. 13-26 (rus).
11. Political information of Velyko-Dederkalskyi district committee of CPBU regarding the condition of district. March 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 123, pp. 59-62 (rus).

12. Political information by Stanislavskiy regional committee of CPBU regarding the process of military mobilization, activities of UIA units in the region, and the necessity of taking action to eliminate them. 29 August 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 928, pp. 140-148 (rus).
13. Information by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the process of mobilization and its counter-actions by OUN and UIA. 29 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 85-93 (rus).
14. Patryliak, I. K., 2012. *The activities of Ukrainian nationalist underground and insurgent army in years of World War II, Thesis for a doctor degree in historical science*. Kyiv, 545 p. (ukr).
15. Information by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the process of mobilization and actions of OUN and UIA towards its disruption. 11 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 63-67 (rus).
16. Political report by political department of Drohobyt'skiy regional military registration and enlistment office regarding the armed attack by rebels. 14 October 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-8665, opys 1, sprava 8, p. 75 (rus).
17. Political report by political department of Ternopil'skiy regional military registration and enlistment office regarding the activities of Ukrainian nationalists. 24 December 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 2, pp. 282-285 zv. (rus).
18. Report by Oleksandriy'skiy district military commissar regarding the armed attack by rebels. 8 April 1944. *State archive of Rivne region*, fond r-2333, opys 1, sprava 2, pp. 46-46 zv. (rus).
19. Information by Voynyliv'skiy district military commissar regarding the mobilization process and the occurrences of recruitment resistance by rebels. 10 September 1944. *State archive of Ivano-Frankivsk region*, fond r-774, opys 1, sprava 1, pp. 2-2 zv. (rus).
20. Letter by a group of Ukrainian nationalists to the head of Ternopil'skiy regional administration of the Ministry of state security. 23 March 1950. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 24, sprava 31, pp. 65-68 (rus).
21. Up-to-date report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA on the released territory of Rovenskiy and Volyn'skiy region as of 17 March 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547(544), pp. 32-38 (rus).
22. Up-to-date report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA on the released territory of Rovenskiy and Volyn'skiy region as of 18 March 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547(544), pp. 39-44 (rus).
23. Information by Nadvirnianskiy district military commissar regarding the mobilization process as of 24 August 1944. *State archive of Ivano-Frankivsk region*, fond r-753, opys 1, sprava 4, vol. 3, p. 195 (rus).
24. Andrukhiv I. O., Frantsuz A. Y., 2008. *The truth of history. Stanislavshchyna in conditions of terror and repressions: from 1939 to 1959: historical and legal aspect. Documents and materials*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 448 p. (ukr).
25. Political report by political department of Ternopil'skiy regional military registration and enlistment office regarding the activities of rebels on the territory of region. 6 February 1945. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 7, pp. 17-18 zv. (rus).
26. Artizov, A.N., ed., 2012. *Ukrainian nationalistic organizations in the period of World War II. Documents*. Moscow: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, Vol. 2, 1167 p. (rus).
27. Information by political department of Lvivskiy regional registration and enlistment office regarding the activities of OUN and UIA on the territory of region as of 21 April 1945. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 98, pp. 26-29 (rus).
28. Zabilyi, R., ed., 2007. *The rebel's craft. A collection of works of UIA lieutenant colonel Stepan Frasuliaka - "Khmil"*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 424 p. (ukr).
29. Up-to-date report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA on the released territory of Rovenskiy and Volyn'skiy region as of 24 March 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547(544), pp. 63-65 (rus).
30. Information by Vyshnivetskiy district committee of CPBU regarding the condition of region. 22 March 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 123, pp. 31-32 (rus).
31. Information by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the mobilization process and actions towards its disruption by rebels and underground. 4 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 49-51 (rus).
32. Information of Oziutychiv'skiy district department of People's Commissariat for Internal Affairs (PCIA) regarding the activities of OUN and UIA in the region. October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 15, pp. 214-214 zv. (rus).
33. Volianiuk, S., ed., 2012. *The Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 20 : UIA military district «Lysonia». Years 1943-1952. Documents and materials*. Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 840 p. (ukr, rus).
34. Information by Galytskiy district military commissar regarding the actions towards the search of people avoiding recruitment, and anti-mobilization actions of underground. 18 August 1944. *State archive of Ivano-Frankivsk region*, fond r-824, opys 1, sprava 1, pp. 47-49 (rus).
35. Political report by political department of Drohobyt'skiy regional military registration and enlistment office regarding the agitational activities for mobilized soldiers, the process of recruitment, and the actions of OUN and UIA towards its disruption. 25 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-8665, opys 1, sprava 8, pp. 25-27 zv. (rus).
36. Information by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the process of mobilization and its counter-actions by rebels. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 121-125 (rus).
37. Moroz, V., Vovk, O., eds., 2009. *The Chronicles of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 13: Military district «Bug». Documents and materials. Years 1943-1952*. Kyiv, Toponto: Litopys UPA, book 2, 1229 p. (ukr).
38. Information by Kosiv'skiy district military commissar regarding the armed attack by rebels. October 1944. *State archive of Ivano-Frankivsk region*, fond r-837, opys 1, sprava 2, p. 3 (rus).
39. Political report by political department of Drohobyt'skiy regional military registration and enlistment office regarding the mobilization of people born between 1900 and 1907, 17 years old, and anti-mobilization actions of underground. 16 December 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-8665, opys 1, sprava 8, pp. 110-111 zv. (rus).
40. Information by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the activities of OUN and UIA on the territory of region as of 21 May 1945. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 98, pp. 38-42 (rus).
41. Reference by the Committee of State Security (CSS) management of Counsel of Ministers (CM) of UkrSSR of Stanislavskiy region regarding the process of elimination of nationalistic underground and the UIA military units in the region between years 1944 and 1954. 2 May 1960. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 13, sprava 372, vol. 56, pp. 1-439 (rus).

42. Report by Rovenskyi regional military commissar regarding the district military registration officer casualties. 23 March 1944. *State archive of Rivne region*, fond r-2333, opys 1, sprava 2, pp. 8-9 (rus).
43. Vovk, O., Kokin, S., eds., 2006. *The Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 8: Volyn', Polissia, Podillia : UIA and rear in years 1944-1946. Documents and materials.* Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 1445 p. (ukr).
44. Lesiv S., Hantsiuk P., 2016. *The UIA department "Promin": history of creation and military path of divisions.* Kalush - Ivano-Frankivsk: «Mahura», 288 p. (ukr).
45. Political report by political department of Lvivskyi regional military registration and enlistment office regarding the mobilization of people born between 1900 and 1907, the 17 years old, and anti-mobilization actions of underground and rebels as of 16 December 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 193-204 (rus).
46. Reference by PCIA management of Drohobyt'skyi region regarding the results of fight against OUN and UIA as of 15 January 1945. *State archive of Lviv region*, fond p-5001, opys 6, sprava 47, pp. 48-52 (rus).
47. Information by Novo-Strilyshchanskyi district committee of CPBU regarding the armed attack by rebels. 18 December 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-5001, opys 2, sprava 23, pp. 54-54 zv. (rus).
48. Moroz, V., Vovk, O., eds., 2009. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 12: Military district "Bug". Documents and materials. 1943 - 1952.* Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 800 p. (ukr).
49. Information by attorney of Central Committee (CC) of CPBU of Velyko-Glybochetskyi region regarding the actions done towards the implementation of CC CPBU decrees on 10 January and 26 February 1945. 4 July 1945. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 1702, pp. 97-104. (rus).
50. Shtendera, Ye., ed., 1989. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. Vol. 12: Third Podil'skyi Military District of UIA "Lysonia". Documents and materials.* Toponto: Litopys UPA, 353 p. (ukr).
51. Shtendera, Ye., Maivskyi, Yu., eds., 1996. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. Vol. 24: Idea and Rank. Body of OUN Organization. 1942-1946.* Toponto; Lviv: Litopys UPA, 598 p. (ukr).
52. Vovk, O., Halasa, V., Kuk, V., Chernenko, Yu., eds, 1995. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 1: UIA General Headquarters Edition.* Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 482 p. (ukr).
53. Decree № 4. 11 February 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 930, p. 92 (rus).
54. Passport-report by Tsumanskyi district committee of CPBU as of 10 October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 14, pp. 196-223 (rus).
55. Information by Rovenskyi regional committee of CPBU regarding the explanation given to local population about the Supreme Council (SC) and Council of People's Commissars (CPC) of UkrSSR CC CPBU presidium's appeal called "To the participants of so-called 'UIA' and Ukrainian National Revolutionary Army (UNRA)", and actions of OUN and UIA towards the breaking all the activities of soviet authority. March 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 930, p. 87-90 (rus).
56. Report by "SMERSH" counter-intelligence management of first Ukrainian front regarding the compulsory mobilization of population of Rovenskyi region and southern part of Ternopil'skyi region to the ranks of UIA. 15 April 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 930, p. 199-199 zv. (rus).
57. Reference by Ternopil'skyi regional committee of CPBU regarding the activities of Ukrainian nationalists in the region as of 1 June 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 102, pp. 10-21 (rus).
58. Information by Lanivetskyi district committee of CPBU regarding the activities of the UIA units in the district as of 10 April 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 123, pp. 133-135 (rus).
59. Ishchuk, O., Kokin, S., eds., 2007. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 9: Fight against the rebel movement and nationalistic underground: transcripts of interrogations of the leaders of OUN and UIA arrested by soviet agencies of state security. 1944-1945.* Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 912 p. (rus).
60. Volianiuk, S., 2016. *Establishment and activity of the UIA military district "Lysonia", Thesis for a candidate degree in historical science.* Kyiv, 238 p. (ukr).
61. Kulchytskyi, S., ed., 2009. *OUN and UIA in 1944: Documents.* Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, Vol. 2, 256 p. (ukr, rus).
62. Information by Drohobyt'skyi regional military commissar regarding the results of mobilization of people born between 1926 and 1908 performed from 13 to 31 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-5001, opys 2, sprava 125, pp. 72-74 (rus).
63. Reference by PCIA management of Drohobyt'skyi region regarding the fight against the underground and rebels during the August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-5001, opys 6, sprava 46, pp. 31-34 (rus).
64. Political information by Stanislav'skyi regional committee of CPBU regarding the condition of region and the fight against OUN and UIA as of 20 September 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 919, pp. 74-86 (rus).
65. Report by political department of Drohobyt'skyi regional military registration and enlistment office regarding the registration and mobilization of people born between 1900 and 1907, and the recruitment of 17 years old. 26 November 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-8665, opys 1, sprava 8, pp. 105-107 zv. (rus).
66. Vlasenko, S., Kokin, S., Lozyskyi, V., eds., 2011. *Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 15: Fight against the rebel movement and nationalistic underground: transcripts of interrogations of the leaders of OUN and UIA arrested by soviet agencies of state security. 1944-1954.* Kyiv, Toponto: Litopys UPA, 840 p. (rus).
67. Information by NCSS management of Lvivskyi region regarding the activities of underground and rebels. 20 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3, opys 1, sprava 67, pp. 61-62 (rus).
68. Special report by NCSS management of Lvivskyi region regarding the increased activity of OUN, UIA and UNRA. 8 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3, opys 1, sprava 67, pp. 43-46 (rus).
69. Information by NCSS management of Lvivskyi region regarding the activities of underground and rebels. 18 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3, opys 1, sprava 67, pp. 58-60 (rus).
70. Information by NCSS management of Lvivskyi region regarding the activities of nationalistic underground and rebel units. 21 August 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3, opys 1, sprava 67, pp. 67-69 (rus).
71. Information by military department of Lvivskyi regional committee of CPBU regarding the registration of people born in 1927, and its counter-actions by underground. 6 October 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 135-135 zv. (rus).
72. Information by political department of Lvivskyi regional military registration and enlistment office regarding the rebel disturbance of the recruitment of 17 years old. 7 October 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, p. 136 (rus).

73. Political report by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the process of mobilization in the region during the September and anti-mobilization actions of OUN and UIA. 7 October 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 138-151 (rus).

74. Political report by political department of Lvivskiy regional military registration and enlistment office regarding the mobilization activities, its counter-actions by OUN and UIA, and party political actions in the local military management agencies. 6 November 1944. *State archive of Lviv region*, fond p-3816, opys 1, sprava 30, pp. 161-175 (rus).

75. Special report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA and fight against them on the territory of UkrSSR. 14 October 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547(544), pp. 283-294 (rus).

76. Dashkevych, Ya., Kuk, V., eds., 2010. «Special folders» of Stalin and Molotov about national liberation war in Western Ukraine in years 1944-1948. Lviv: Piramida, 594 p. (ukr, rus)

77. Information by Ternopilskiy regional committee of CPBU regarding the increased activity of UIA units in the region and the necessity of additional forces to strengthen the fight against Ukrainian nationalists. 29 August 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 928, pp. 106-109 (rus).

78. Information by political department of Ternopilskiy regional military registration and enlistment office regarding the recruitment of people born in 1927 and its disturbance by rebels. 18 September 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 2, pp. 170-171 (rus).

79. Information by Vyshnivetskiy district military commissar regarding the underground actions, and agitational activities for 17 years old and military office workers. September 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, pp. 48-48 zv. (rus).

80. Political report by Koropetskiy district military commissar regarding the process of mobilization of people born in 1927, and recruitment counter-actions by rebels as of 25 September 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, pp. 54-54 zv. (rus).

81. Information by Kremenetskiy district military commissar regarding the activities of OUN and UIA on the territory of region. September 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, p. 69 (rus).

82. Report by Ternopilskiy regional military commissar regarding the results of general military training for people born in 1927. November 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 178, pp. 3-7 zv. (rus).

83. Reference by Shumskiy district committee of CPBU regarding the activity of rebels on the territory of region. January 1945. *State archive of Ternopil region*, fond p-24, opys 1, sprava 14, pp. 10-10 zv. (rus).

84. Information by Berezhanskiy district military commissar regarding the anti-mobilization activities of underground. 25 October 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, p. 116 (rus).

85. Information by Zalozhchivskiy district military commissar regarding the issues of recruitment disruption by OUN and UIA. 12 November 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, pp. 151-151 zv. (rus).

86. Political report by Tlustenskiy district military commissary regarding the mobilization of people born in 1927 and its counter-actions by OUN and UIA. 10 November 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, p. 164 (rus).

87. Information by Zalozhchivskiy district military commissar regarding the rebel activities. 21 November 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, p. 205 (rus).

88. Information by Grymaylivskiy district military commissar regarding the activities of OUN and UIA. 30 November 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-5013, opys 3, sprava 4, p. 220 (rus).

89. Report by Gusiatskiy district committee of CPBU regarding the mobilization of 17 years old. 11 December 1944. *State archive of Ternopil region*, fond p-1, opys 1, sprava 105, p. 72 (rus).

90. Reference by the second department of CSS management of CM UkrSSR of Volynskiy region regarding the elimination of nationalistic underground and the UIA units in the region between years 1944 and 1954. 31 May 1960. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 13, sprava 372, vol. 57, pp. 1-286 (rus).

91. Special report by Sedleshchanskiy district department of PCIA regarding the rebel activities. 8 October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 14, pp. 151-152 zv. (rus).

92. Passport-report by Teremnivskiy district committee of CPBU as of 10 October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 14, pp. 155-168 (rus).

93. Passport-report by Gorokhivskiy district committee of CPBU as of 10 October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 15, pp. 87-100 (rus).

94. Passport-report by Manevytskiy district committee of CPBU as of 10 October 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 14, pp. 55-67 (rus).

95. Report by Golovnianskiy district committee of CPBU regarding the rebel activities. 22 December 1944. *State archive of Volyn region*, fond p-1, opys 2, sprava 28, pp. 154-154 zv. (rus).

96. Special report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA on the territory of Rovenskiy region. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547 (544), pp. 179-182 (rus).

97. Report by Rovenskiy regional committee of CPBU regarding the spreading of activity of UIA units and OUN underground to all the districts of region and actions towards the strengthening of fight against Ukrainian nationalists by soviet authority. 12 August 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 928, pp. 81-89 (rus).

98. Information by Volodymyretskiy district committee of CPBU regarding the rebel activities. August 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 928, pp. 92-92 zv. (rus).

99. Information by Rokytnianskiy district committee of CPBU regarding the underground activities. 12 August 1944. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 928, pp. 99-100 (rus).

100. Special report by NCSS of UkrSSR regarding the activities of OUN and UIA and fight against them on the territory of western regions of UkrSSR. 16 September 1944. *Specialized state archive of Security Service of Ukraine*, fond 16, opys 1, sprava 547 (544), pp. 234-242 (rus).

© Куриляк Олександр

Надійшла до редакції 19.07.2018